

**СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ОСОБИСТІСНОЇ РЕФЛЕКСІЇ СТУДЕНТІВ
ТЕХНІЧНОГО НАПРЯМКУ НАВЧАННЯ**

Резюме: В даній статті розглядається проблематика формування особистісної рефлексії у студентів, її структурні компоненти, ознаки, рівні розгортання рефлексивності та представлена модель функціонування особистісної рефлексії.

Ключові слова: особистісна рефлексія, компоненти особистісної рефлексії, види прояву рефлексивної активності.

Постановка проблеми.

Наше сьогодення відзначається високою мінливістю культурних впливів, безперервною зміною вимог до пріоритетів, настанов, цінностей. Така ситуація зумовлює об'єктивну необхідність у здійсненні особистісної рефлексії, що покликана посилити адаптивні, самоактуалізуючі можливості людини й ті особистісні, стрижневі якості, які визначають її самоцінність і мають бути збережені в процесах соціального самовираження, захищені від нівелювання зовнішніми впливами, розкриті в продуктивному творенні.

Специфіка сучасного стану вивчення проблеми особистісної рефлексії така, що цей феномен досліджується закордонними науковцями у різних прикладних аспектах психологічного пізнання. Це – дослідження у сфері педагогічної психології (М. Екенберг, М. Ментей, Я Мун [1; 2]), у психології розвитку (Я.Хойер, А. Клейн, С. Вайтбоне, К. Топі, Я. Барскі [5; 16]), психології особистості (С. Бачос, Я. Шнедер та ін. [12; 13;]).

Особливе місце у вирішенні проблем особистісної рефлексії посідають роботи закордонних науковців присвячених педагогічній рефлексії, а саме роботи А. Демерта [16], який розумів семантичну сутність особистісної рефлексії як «відзеркалення», як форму практичного навчання. На думку Д.А. Колба [14; 16], особистісна рефлексія відображає певний ключовий процес, за допомогою якого знанням і навчанням можна управляти через циклічний процес ідентифікації та реконструкції. Для Д. Дьюї [14; 15] особистісна рефлексія є раціональним і цілеспрямованим актом. Д.А. Шен [5; 9] розглядав особистісну рефлексію як частину активної думки, а в свою чергу, Д. Буд та Д. Валкер презентують особистісну рефлексію як цілісний акт [10; 14].

Інтерес до рефлексії зумовлюється і тенденціями сучасної науки. Значне накопичення знань, домінування предметного пізнання з превалюванням аналітичних методів, призводить до необхідності пошуку місця людини у науці та культурі, розкриває особистісну рефлексію як життєво необхідну функцію.

Вітчизняні дослідження рефлексії були розпочаті Н.І. Гуткіною і С.Ю. Степановим. Н.І. Гуткіна виділяє логічну, особистісну й міжособистісну рефлексію. Перша наявна у форматі мислення, друга - в афективно-потребовій сфері та у «Я» людини, а третя – у царині взаємин з іншими людьми [5; 6; 8].

В українсько-російській психології конструктивний внесок у створення теоретичних засад зазначеної проблеми, головно в диференціацію, конкретизацію та операціоналізацію предмета рефлексії, здійснили Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, С.Л. Рубінштейн, В.А. Роменець, В.В. Столін, П.Р. Чамата та ін. Гносеологічні характеристики рефлексії та її вираження у мисленнєвих і, зокрема, пізнавальних процесах розкриті у працях Г.О. Антипова, О.П. Огурцова, В.К. Зарецького, С.Ю. Степанова [1; 5]. Питання інтелектуальної та особистісної рефлексії розроблялися в дослідженнях В.В. Давидова, Г.О. Голіцина, Б.Д. Ельконіна та ін. [12; 14]. Проблемам з'ясування генетичних чинників рефлексії також присвячено чимало наукових праць виконаних у психологічній школі С.Д. Максименка [10; 11]. Окремі ґрунтовні розвідки проблематики рефлексії також здійснили О.С. Анісімов [1], А.В. Карпов [5], В.А. Лефевр [14], Г.П. Щедровицький [16].

Проблема систематизації різних підходів, напрямів, поглядів стосовно сутності особистісної рефлексії набуває вкрай важливого значення. Однак описані в літературі спроби класифікації, систематики та категоризації зазначеної проблеми зводяться здебільшого до пошуку загальних рис і сторін у всіх визначеннях рефлексії і розкривають її предмет лише в загальному плані та в гносеологічному аспекті, а не як систему певних онтологічних закономірностей психологічної реальності. Отже, дослідження особистісної рефлексії як цілісного явища вимагає врахування всіх її аспектів, які

відображають загальну здатність до самоорганізації та саморегуляції суб'єкта діяльності, що передбачає взаємодію з іншим. Теоретичний аналіз показав, що особистісна рефлексія являє собою складний багаторівневий процес, який включає в себе наступні ознаки:

1) усвідомлення латентних неусвідомлюваних компонентів свідомості;

2) реконструкцію та усвідомлення уявлень оточуючих;

3) осмислення та переосмислення тих змістів свідомості, які відображають об'єкт особистісної рефлексії (діяльність, особистість партнера, стосунки, особистісні утворення).

Мета статті. Визначити структурні компоненти особистісної рефлексії студентів технічного напрямку навчання, їх зміст та сутність.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку вищої освіти передбачає якісну зміну підходів до визначення його змісту, а також форм учбово-пізнавальної діяльності студентів. Це пов'язано з формуванням нової парадигми вищої освіти, в основі якої лежить розвиток особистості. Розуміючи освіту як становлення особистості, слід відмітити, що вона допомагає студентам «обрати себе», побудувати світ власного знання, оволодіти творчими способами вирішення наукових та життєвих проблем, відкрити рефлексивний світ власного «Я» та навчитися керувати ним.

Рефлексивний характер освітньої діяльності дає змогу повно реалізувати позитивний потенціал педагога та студента в розумовому, соціальному і духовному розвитку, культивує особистісну рефлексію як постійно діючу систему самоорганізації внутрішньої активності суб'єктів навчання.

Проектування нових форм навчання дослідниками пов'язується з задачами цілеспрямованого формування особистісної рефлексії. Проблема визначення психологічних умов розвитку особистісної рефлексії в учбовій діяльності все частіше виступає предметом дослідження, а розробка засобів її формування дає практичну можливість керувати розвитком суб'єкта та удосконаленням його діяльності. У цьому контексті особистісна рефлексія визначається як здатність усвідомлювати власну діяльність, її результат та спосіб який привів до аналізу власних засобів пізнання. Розвинута здатність до особистісної рефлексії підвищує результативність навчання, допомагає усвідомлювати ефективні способи діяльності, їх систематизацію, узагальнення, що веде до неперервного удосконалення особистості на шляху життєдіяльності.

Більша частина досліджень особистісної рефлексії пов'язана з її вивченням як процесу. Як усвідомлений діяльнісний процес, як механізм її розвитку розглядається в роботах Г.П. Щедровицького [16]. Автор вказує на те, що рефлексія організована мисленево, за допомогою мовних засобів та направлена на діяльність як на свій предмет.

Проблема особистісного і професійного розвитку знаходилася і знаходиться в центрі уваги вітчизняної та зарубіжної психології (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, О.Г. Асмолов, Г.О.Балл, І.Д. Бех, О.О. Бодальов, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, О.В.Запорожець, О.Ф. Лазурський, О.М. Леонт'єв, В.М. Мясищев, А.В.Петровський, К.К. Платонов, С.Л.Рубінштейн, В.Д. Шадріков, Д.Б. Ельконін та ін.; А. Адлер, Ж. Піаже, К. Роджерс, З. Фрейд, В. Штерн, Е. Еріксон, К.Г. Юнг та ін.) [1; 2; 4; 6; 7].

На нашу думку, цілісний конструкт особистісної рефлексії може бути заснований лише на інтегрованому науковому знанні, тому що тільки таке знання дає студентам повну картину, як навколишньої дійсності, так і професійно-педагогічної діяльності. В межах інтегрованого розуміння рефлексії В.П. Бездухов виділяє наступні її рівні:

1) загальнонаукова рефлексія;

2) теоретична педагогічна рефлексія;

3) практична педагогічна рефлексія [3].

Виходячи з рівнів рефлексії - формування рефлексивних відносин необхідно починати з практичної рефлексії. Перш ніж вчинити будь-яку дію, студент повинен осмислити, що він збирається робити, іншими словами відрефлексувати свою діяльність в даній конкретній ситуації, і вже від цього йти до більш високих рівнів рефлексії. Формування рефлексії студентів, тобто «сходження» на найвищий її рівень - загальнонауковий, як критеріальний по відношенню до всіх інших рівнів, сприяє становленню рефлексивної позиції студента як сукупності рефлексивних відносин [11; 15; 16].

Науковці, активно досліджуючи основи формування і розвитку індивідуального, колективного чи історичного суб'єкта, все частіше звертаються до категорії "особистісна рефлексія". Попри досить значний обсяг теоретичної та прикладної розробки даної проблеми, вона і досі викликає

гострі дискусії [5; 7]. У літературі немає єдиної думки щодо психологічної природи досліджуваного феномену, недостатньо вивчені механізми особистісної рефлексії та їх прояви, дискусійним є і питання про усталену дефініцію поняття "особистісна рефлексія" і ту психічну реальність, яка цим терміном позначається. Значної уваги потребує теоретичне та експериментальне дослідження психологічних умов розвитку рефлексії на різних етапах онтогенезу.

Таким чином, дослідження особистісної рефлексії ґрунтується на комплексі сучасних наукових підходів. І в межах цього дослідження особистісна рефлексія спрямована на самопізнання людиною самої себе, аналізі своїх дій, вчинків у відповідності з особливостями сфери людської діяльності, в якій вона проявляється. Отже, в нашому дослідженні *особистісна рефлексія - це інтегральна людська здатність, яка включає в себе стан (аналіз власних психічних станів), властивість (спрямована на усвідомлення власних дій) і процес (організація та регуляція поведінки та діяльності), або іншими словами особистісна рефлексія - це здатність свідомості, яка показує нам те, що всередині системи свідомості є певна здатність або спосіб роботи даної системи.*

Розглядаючи особистісну рефлексію як інтегральну людську здатність, можемо окреслити зміст та виокремити її складові, що зображено у наступній моделі (рис. 1):

Слабка розробленість тематики особистісної рефлексії не дає можливість цілісно оцінити структурну організацію цього феномена. Зважаючи на це, нами пропонується розглядати такі складові особистої рефлексії як:

- усвідомленість тілесного (фізичного) «Я»;
- усвідомленість своїх почуттів і емоцій;
- усвідомленість інтелектуальних операцій «Я»;
- усвідомленість ціннісного (світоглядного, духовного) «Я» (рис. 1).

Сучасний стан проблеми умов становлення особистісної рефлексії дає її фрагментарні описи, а також уявлення про те, що до цих пір не було спроб опису і досліджень умов становлення особистісної рефлексії. Нами зроблений теоретичний синтез психологічних умов розвитку рефлексії та окреслено наступні: проблемна ситуація (у нашому випадку навчання), активність, відвертість своїх переживань і думок перед іншими людьми, наявність свідомого розуміння, усвідомлення своїх переживань про тілесну, плотську, інтелектуальну і духовною суті, автономність вибору.

Таким чином, особистісна рефлексія має свої певні етапи, ознаки, рівні на яких вона проявляється (табл. 1)

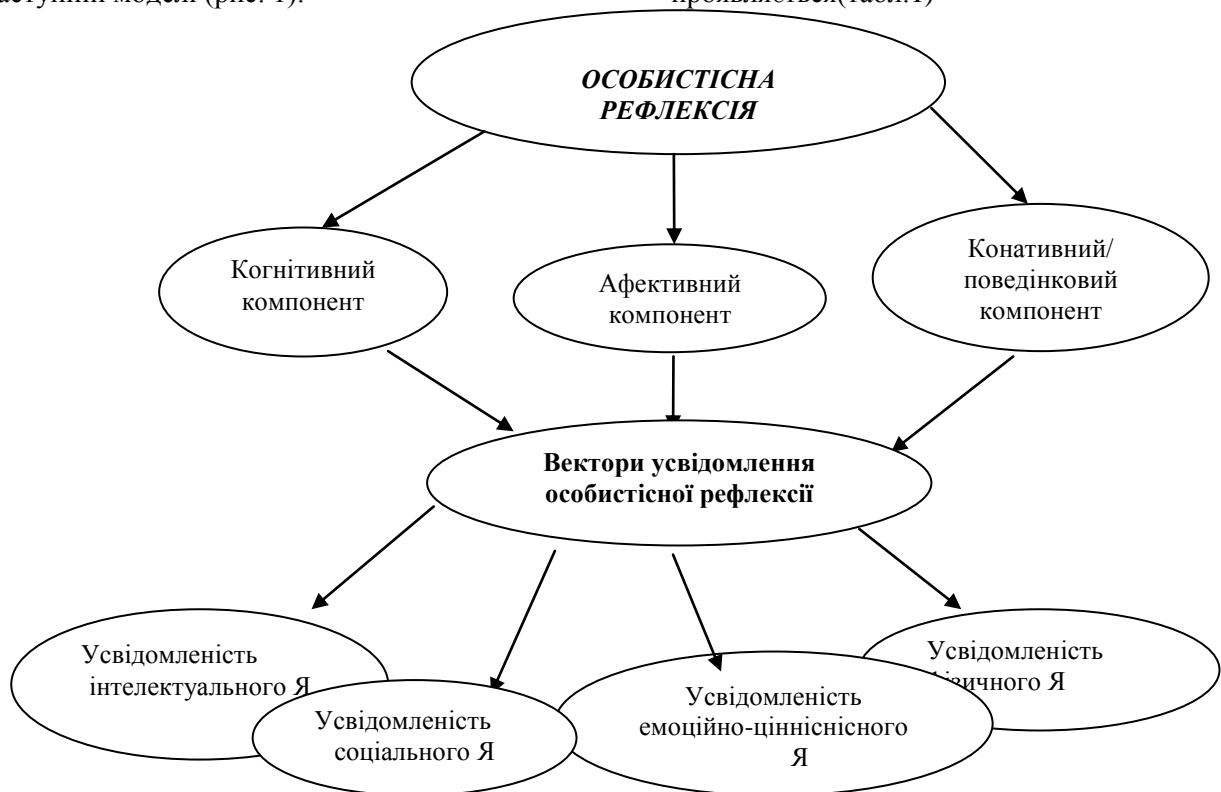

Рис. 1. Змістова модель складових особистісної рефлексії

Таблиця 1 Змістовні компоненти особистісної рефлексії

Змістовні компоненти	Параметри рефлексії	Сутність вияву особистісної рефлексії
Етапи	Доопераційного мислення	Усвідомлення мети і результатів власних дій
	Конкретної операції	Усвідомлення послідовності власних дій
	Формальної операції	Усвідомлення логічних операцій, проведених на власних діях
Рівні прояву	Ситуативний	Неможливість діяти звичним способом, аналіз власної діяльності, логічність і послідовність розповіді і пояснень
	Діяльнісний (цілісно-особистісний) Стратегічний	Внутрішній конфлікт, неузгодженість Я-модальностей студента Вихід на проблеми буття, усвідомленість важливості ситуації/події для життя, розуміння сенсу діяльності – навіщо, заради чого потрібно здійснити певні дії, й водночас усвідомлення цінності – чому це важливо
Ознаки	Орієнтація на навчальну діяльність	Спрямованість мислення студента на самого себе, на власні процеси привласнення соціального досвіду, на усвідомлення структури діяльності учіння та його результатів
	Осмиленість	Цілісне уявлення і пояснення події, розуміння того, що відбувається
	Організованість	Внутрішня логіка здійснення діяльності, взаємопов'язаність, послідовність, логічність
	Обґрунтованість	Контроль та оцінка своєї активності, умотивованість дій
Види прояву рефлексивної активності	Афективний	Експресія і контроль своїх емоційних станів, переживань
	Когнітивний	Логічність пояснень, усвідомлення причин, мотивів, перцепція
	Конативний	Поведінкові прояви

Механізм рефлексування тісно пов'язаний із рівнем розвитку таких ознак рефлексії як *осмиленість*, *організованість* й *обґрунтованість*.

Організованість – це ознака рефлексії, яка вказує на те, наскільки студент здатен рефлексувати: наступно згадує події, пов'язує одну подію з іншою, відтворюючи факти, наскільки послідовні, логічні й умотивовані його вчинки у сьогоденні та чи розглядає він зв'язки з майбутнім, виходячи з теперішніх подій., встановлю причинно-наслідкові зв'язки.

Осмиленість – ця ознака рефлексії здійснює основний внесок у формування нових смислів та характеризує доцільність діяльності суб'єкта, його осмиленість, усвідомленість ситуації, дозволяє студенту зрозуміти навіщо відбулася та чи інша значуща подія, чому саме так він поступив.

Обґрунтованість – ще одна ознака рефлексії, яка дає змогу знайти підстави і причини події й проаналізувати те, що відбулося, власні в конкретній ситуації, оцінити значущість, вагомість події для себе, для життя у цілому [61;63].

Проаналізовані ознаки рефлексії беруть участь у формуванні і зміні ціннісно-сислової сфери, а також спрямовують рух-поступ студента до засад своїх учинкових дій. Так, процеси *організованості* особистісної рефлексії переважно впливають на оформлення і зміни мотивів, процеси осмиленості – смислів, а

з допомогою обґрунтованості змінюються ціннісні орієнтації і цінності. Властивості особистісної рефлексії по-різному співвідносяться між собою, характеризуючи різний ступінь взаємозв'язку [2; 3].

Специфіка дії смисло-рефлексивного механізму виявляється і залежно від *рівнів рефлексування* [4]. Так, рефлексія може здійснюватися на *ситуативному* рівні (коли студент під час виконання конкретного виду діяльності зіштовхується із неможливістю її здійснення звичним способом), *цілісно-особистісному* або *діяльнісному* (при виникненні внутрішніх конфліктів, при неузгодженості Я-модальностей студента) чи *стратегічному* (коли студент виходить на проблеми буття, цілісно уявляє свою життєдіяльність і те, яку роль дана ситуація або справа відіграє у його житті).

Якості і рівні функціонування особистісної рефлексії у процесі розвитку природно виявляються у різних *видах активності* – *афективній* (емоційні переживання), *когнітивній* (думки, перцепція); *конативній* (поведінковій).

Зрозуміло, що проблема особистісної рефлексії є змістовно строката та науково необхідною для досліджень тому, що саме особистісна рефлексія, при позитивно створених психолого-педагогічних умовах здатна відтворити паритетні стосунки між викладачем та студентом, що приведе до професійного становлення та гармонійної самореалізації майбутнього фахівця.

Висновки

В цій статті було розглянуто структурну організацію особистісної рефлексії, а саме її компоненти, зміст та внутрішню наповненість.

Щодо структури особистісної рефлексії, то вона складається з рефлексивно-когнітивного, рефлексивно-афективного та рефлексивного оціночно-регулятивного компонентів. Структурні компоненти особистісної рефлексії діють взаємопов'язано та визначають становлення особистісної, самодетермінованої регуляції, яка обумовлює усвідомлену організацію людиною свого життя та розвитку.

Наповнення паритетної освітньої діяльності викладача та студентів сутнісним рефлексивним змістом, у контексті їхньої безперервної розвивальної взаємодії, створює психологічні умови для розвитку особистісної рефлексії усіх учасників процесу навчання. Утворюється система зв'язків відношень викладач-студент, які вийшли із статусного і рольового функціонування в такий рефлексивний простір взаємодії, де місце, способи дії не задані, а вперше повинні бути вибудовані самою індивідуальністю.

Література:

1. Алексеев Н.Г. Способность к рефлексии как существенный компонент интеллектуальной культуры современного специалиста / Н.Г. Алексеев // Проблемы и методы формирования интеллектуальной культуры специалиста. – Новосибирск, 1984. – С. 100-102.
2. Анисимов О.С. Рефлексивная акмеология / О.С. Анисимов. – М.: РАГС, 2008. – 215 с.
3. Бездухов В. П., Жирнова Т. В. Нравственно-ценностная сфера сознания студента / В.П. Бездухов, Т.В. Жирнова // Нравственно-ценностная сфера сознания студента: диагностики и формирование: Монография. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. - 202 с.
4. Богин В.Г. Обучение рефлексии как способ формирования творческой личности / В.Г. Богин // Под ред. И.Я. Лернера, И.К. Журавлева. – М.: РАО, 1993. – 320 с.
5. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал, 2003. – Том 24, № 5. – С. 45-57.
6. Леонтьев Д.А. Рефлексия как предпосылка самодетерминации / Д.А. Леонтьев // Психология человека в современном мире: материалы Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С.Л.Рубинштейна, Москва, 15–16 октября 2009 г. / отв. ред. А.Л.Журавлев и др. М.: Изд-во ИП РАН, 2009. Т. 2: Проблема сознания в трудах С.Л.Рубинштейна, Д.Н.Узнадзе, Л.С. Выготского. Проблема деятельности в отечественной психологии. Исследование мышления и познавательных процессов. Творчество, способности, одаренность. С. 40–49.
7. Мамардашвили М.К. Форма и социальное мышление / М.К. Мамардашвили. – М., 1968. – С. 380.
8. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1973. – 424 с.
9. Цукерман Г. А. Обучение учебному сотрудничеству / Г. А. Цукерман, Н. В. Елизарова, М. И. Фрумина, Е. В. Чудинова // Вопросы психологии. – 1993. – № 2. – С. 27–43.
10. Чепелева Н. В. Психологическая герменевтика – наука о понимании / Н. В. Чепелева // Практична психологія та соціальна робота. – 2001. – № 3. – С. 8–10.
11. Черный Е. В. Иницирование профессиональной рефлексии у педагогов / Е. В. Черный // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 3. – С. 1–4.
12. Шаров А. С. Рефлексивные механизмы протраивания и связывания границ «Я» / А. С. Шаров // Университеты как регионообразующие комплексы. Изд-во Омского государственного университета. – Омск, 2004. – С. 276–280.
13. Шаров А. С. Онтология рефлексии: природа, функции и механизмы // Рефлексивные процессы и управление. – 2005. – Т. 5, № 1. – С. 71–92.
14. Шаров А. С. Ограниченный человек: значимость, активность, рефлексия : [монография] / Анатолий Сергеевич Шаров. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 2000. – 358 с.
15. Шрейдер Ю. А. Человеческая рефлексия и две системы этического сознания / Ю. А. Шрейдер // Вопросы философии. – 1990. – № 7. – С. 32–41.
16. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Г.П. Щедровицкий. – М.: Шк.Культ.Полит. 1995.

В. Фурман

СТРУКТУРНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ЛИЧНОСТНОЙ РЕФЛЕКСИИ

Резюме. В данной статье рассматривается проблематика формирования личностной рефлексии у студентов, ее структурные компоненты, признаки, уровни реализации рефлексивности и представлена модель функционирования личностной рефлексии.

Ключевые слова: личностная рефлексия, компоненты личностной рефлексии, виды проявления рефлексивной активности.

V.Furman

STRUCTURAL ORGANIZATION PERSONAL REFLEXION

Summary. This article examines the issues shaping personal reflexion students, structural components, features, and level of deployment reflektynosti presented model of personal reflection.

Keywords: personal reflection, personal reflections components, views display reflective activity.